

بررسی دلایل و عوامل پیروزی جمهوری اسلامی ایران در جنگ تحمیلی

دکتر ابوالقاسم مردمی*

تاریخ دریافت: ۹۴/۰۸/۱۶

تاریخ پذیرش: ۹۴/۰۹/۲۰

چکیده

یکی از مسائلی که در خصوص جنگ‌ها، به ویژه بعد از خاتمه آنها مطرح می‌شود، این است که کدام یک از طرف‌های درگیر جنگ پیروز شد و کدام یک از آنها شکست خورد. بدون تردید، این مسئله در مورد جنگ تحمیلی هشت ساله که در آخرین روز شهریور ماه ۱۳۵۹ با تهاجم سراسری رژیم بعثی عراق علیه جمهوری اسلامی ایران آغاز شد، نیز قابل طرح است. در این مقاله که به روش توصیفی-تحلیلی انجام می‌گیرد، در پی آن هستیم ضمن استدلال این نکته که جمهوری اسلامی ایران در این جنگ پیروز بوده، عواملی را هم که موجب این پیروزی شده است، مورد بررسی قرار دهیم. سؤال اصلی این بررسی عبارت است از اینکه آیا ایران در جنگ تحمیلی رژیم بعثی عراق پیروز شد. با چه دلیل یا دلایلی می‌توان این پیروزی را ثابت کرد و عوامل آن چه بوده است. نتیجه حاصل از این بررسی حاکی از این است که جمهوری اسلامی ایران در جنگ تحمیلی پیروز شده و اصلی‌ترین عوامل این پیروزی هم ایمان، نوع رهبری و فرماندهی و اتحاد ملت و گستره مردمی در دفاع مقدس بوده است که در واقع، سه ویژگی اساسی و منحصر به فرد پیروزی انقلاب اسلامی ایران بوده‌اند.

کلیدواژه‌ها: دفاع مقدس، جنگ تحمیلی، جمهوری اسلامی ایران.

*. استادیار دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (ع)

مقدمه

جنگ تحمیلی هشت ساله که بحق آن را دفاع مقدس می‌نامیم، در حقیقت، یکی از پیامدهای قطع شدن دست استکبار جهانی به سرکردگی ایالات متحده امریکا از منافع نامشروع خود در ایران بود که با پیروزی انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی (ره) به وقوع پیوسته و اقدامات خصمانه دشمن برای بازگرداندن منافع خود و یا کنترل جریان و روند انقلاب اسلامی به سوی انتظارات خود یکی پس از دیگری با شکست مواجه شده بود. روند پیشرفت انقلاب اسلامی به رغم توطئه‌های متعدد، بیانگر تثبیت انقلاب بود و با شکست هر یک از توطئه‌ها، چهره کریه امریکا هرچه بیشتر آشکارتر می‌شد و روحیه ضد امریکایی را برای مردم مسلمان و انقلابی ایران قوی‌تر و محکم‌تر می‌نمود و در سطح جهانی هم وجهه و اعتبار امریکا را بیشتر زیر سؤال می‌برد و پوشالی و شکست‌پذیر بودن هیبت آن را ثابت می‌کرد. مواجهه نظامی در واقع، مناسب‌ترین اهرمی بود که می‌توانست در برابر انقلاب اسلامی به وجود آید و از پیشرفت هرچه بیشتر و نیز گسترش آن جلوگیری کند و انقلاب اسلامی را به سقوط وادارد (درویشی سه تالانی، ۱۳۷۸: ۲۵-۲۰).

جنگ تحمیلی در واقع حربه نهایی دشمنان برای از میان برداشتن جمهوری اسلامی ایران بود که توسط رژیم بعثی عراق با همه آمادگی‌های قبلی و بعد از جلب حمایت استکبار جهانی و به نیابت از سوی آن، در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹ به‌طور رسمی و سراسری آغاز شد. دشمن در ظاهر درست و دقیق محاسبه کرده بود و انتظار ایستادگی ملت ایران را در مقابل یک هجوم همه‌جانبه نداشت؛ زیرا همه شرایط مادی و ظاهری به سود او بود. دشمن افزون بر اینکه شرایط داخلی ایران را برای تهاجم مناسب می‌دید، شرایط منطقه‌ای و بین‌المللی را نیز برای آغاز جنگ فراهم می‌یافت. سکوت‌های معنی‌دار مجامع بین‌المللی، حمایت‌های سیاسی، تبلیغاتی و نظامی قدرت‌های جهانی و حمایت‌های سیاسی و مالی عمده کشورهای منطقه که از آغاز جنگ تا پایان آن ادامه یافت، گواهانی صادق بر این مدعایند. دشمن افزون بر اینها، خود را دارای ارتشی قوی، آموزش‌دیده و مجهز به اسلحه و تجهیزات پیشرفته می‌دید که از نظر کمی نیز بر نیروها، اسلحه و تجهیزات ایران برتری داشت. همه این شرایط دست‌به‌دست هم داد تا دشمن برنده و بازنده جنگ را از پیش تعیین کند و خود را فاتح بی‌چون و چرای کارزار بداند (تقی‌زاده اکبری و دیگران، ۱۳۸۷: ۲۰). ولی آنچه در ایران اتفاق افتاد و حماسه‌هایی که در جبهه‌ها آفریده شد، موازنه را تغییر داد و با وجود

همه حمایت‌های پنهان و آشکار استکبار جهانی و وابستگان به آن از رژیم بعثی عراق، ملت مسلمان ایران با ایمان و عشق به خدا و با روحیه شهادت‌طلبی، به دفاع جهادی و مقدس برخاست و با پیروزی حقانیت خود را بار دیگر ثابت کرد. نویسنده در این مقاله دلایل پیروزی جمهوری اسلامی در دفاع مقدس و عواملی را که موجبات این پیروزی را فراهم آوردند، بررسی می‌کند.

اهمیت و ضرورت

از آنجا که جنگ تحمیلی هشت ساله رژیم بعثی عراق علیه جمهوری اسلامی ایران در تاریخ ۱۳۶۷/۰۴/۲۷ با پذیرش قطعنامه ۵۹۸ و براساس مفاد آن خاتمه یافت و در آن مقطع، منجر به سقوط آن رژیم نشد، ممکن است چنین برداشت شود که جمهوری اسلامی ایران به پیروزی نرسید. لذا استدلال این امر و احصای دلایلی که می‌تواند پیروزی جمهوری اسلامی را در جنگ تحمیلی اثبات کند، در جای خود ضرورت پیدا می‌کند و این به نوبه خود، اهمیت این تحقیق را نمایان می‌سازد. از این گذشته، استدلال، بررسی و تبیین این دو مسئله برای نسل‌های بعد از نسل حاضر در دفاع مقدس (که شاهد پیروزی بودند، آن را لمس کردند و چه‌بسا نیازی برای استدلال آن احساس نمی‌کردند)، می‌تواند از اهمیت خاصی برخوردار باشد.

بیان مسئله

معمولاً جنگ‌ها با هر هدفی که آغاز شود، خاتمه آنها از سه وضعیت زیر خارج نیست. در طول تاریخ هم، به‌ویژه در جنگ‌هایی که در قرون اخیر اتفاق افتاده است، این سه وضعیت به وضوح قابل درک است:

۱. خاتمه جنگ به شکلی که یکی از طرفین منازعه بر طرف مقابل غلبه کرده و آن را وادار به شکست کرده باشد؛
۲. خاتمه جنگ به شکلی که بین دو طرف منازعه آتش‌بس اعلام و برقرار شود و منازعه به شکل نه جنگ و نه صلح خاتمه یابد؛
۳. خاتمه جنگ براساس توافق بر مفاد یک عهدنامه یا قطعنامه انجام پذیرد و طرفین منازعه از طریق یک میانجی به مخاصمه خاتمه بدهند.

برداشت اولیه و عمومی بر این است که جنگ‌ها به شکل اول خاتمه پیدا می‌کنند، ولی با توجه به اینکه در جنگ تحمیلی، خاتمه جنگ به شکل سوم اتفاق افتاد، ممکن است چنین تصور شود که جمهوری اسلامی ایران پیروز نبوده است. به این سبب ضرورت دارد که به این موضوع پرداخته شود و با استدلال کافی و بیان برخی مصادیق پیروز بودن جمهوری اسلامی ایران در دفاع مقدس (به رغم خاتمه جنگ براساس یک قطعنامه) ثابت شود. لذا در این مقاله تلاش می‌شود ضمن استدلال این موضوع، برخی از عوامل پیروزی هم مورد بحث و بررسی قرار گیرد.

تعریف مفاهیم

- جنگ در لغت یعنی جدال، ستیزه، نبرد (معین، ۱۲۶۴، جلد اول: ۱۲۴۶). ولی جنگ در اصطلاح عبارت است از برخورد خشونت‌آمیز نیروهای مسلح دو یا چند دولت پس از به بن‌بست رسیدن راه‌حل‌های سیاسی، به منظور تحمیل اراده یکی بر دیگری (پیری و شربتی، ۱۳۹۱: ۱۴). اساساً جنگ در عین حال که یک امر ناخوشایند است و همواره همراه با تلفات جانی و خسارات مالی بوده، در طول زندگی اجتماعی انسان‌ها بنابه دلایل و علل مختلفی جریان داشته است. برخی از عمده‌ترین مسائلی که معمولاً موجب تعارض و اختلاف در میان حکومت‌ها شده، سبب وقوع جنگ‌ها می‌شود، به شرح زیر است:

جنگ‌ها براساس هدف به جنگ‌های عادلانه و غیرعادلانه؛ طبق مقیاس‌های جغرافیایی به جنگ‌های محلی، منطقه‌ای، فرامنطقه‌ای و جهانی؛ بر مبنای انضباط و تاکتیک به جنگ‌های منظم (کلاسیک) و نامنظم (چریکی)؛ براساس سطح جغرافیایی به جنگ‌های دریایی، هوایی و زمینی؛ براساس قلمرو به جنگ‌های داخلی و خارجی؛ بر مبنای نوع ابزار به جنگ‌های متعارف و غیرمتعارف؛ از نظر طول زمان به جنگ‌های محدود، متوسط و نامحدود و از نظر شدت به جنگ‌های کم شدت، متوسط و پر شدت تقسیم‌بندی شده‌اند (پیری و شربتی، ۱۳۹۱: ۱۶-۱۵). در یک تقسیم‌بندی خاصی که در دهه‌های اخیر مطرح شده، جنگ از نظر ماهیت به دو نوع جنگ سخت و نرم و گاهی به سه نوع جنگ سخت، نیمه سخت و نرم تقسیم‌بندی شده است.

جنگ از دیدگاه اسلام دارای شرایط و ویژگی‌هایی است که در مباحث فقهی به عنوان جهاد مورد بحث مفصل قرار گرفته است. در اسلام جنگی مشروعیت دارد که منطبق با مفهوم جهاد

باشد. جهاد در اصل به معنی تلاش و کوشش است، ولی در فقه اسلامی جهاد دو مفهوم عام و خاص دارد. در معنی عام هر گونه جهاد و مبارزه در راه خدا را جهاد گویند. جهاد با نفس (جهاد اکبر)، جهاد با عمل و جهاد با قلب و زبان. جهاد با این معانی فاقد جنبه‌های نظامی است که در این نوشتار مدنظر نیست.

اما جهاد در معنی خاص، جنگ مقدس یا جنگ به خاطر دین و در راه حق و دفاع از آزادی‌های والای اسلام است که در قرآن کریم، بیشتر از واژه «قتال» برای آن استفاده شده است (سبحانی فر و دیگران، ۱۳۹۱: ۹۴). البته در این مفهوم هم، جنگ به جهاد ابتدایی و جهاد دفاعی تقسیم‌بندی شده است.^۱

- دفاع از نظر لغت یعنی از دستبرد دشمن (انسان یا حیوان) حفظ کردن، بازداشتن، پس زدن، پاسخ طرف مقابل در هر دعوی، جنگی که مسلمانان با کافران کنند برای جلوگیری از حمله آنان (معین، ۱۳۶۴، جلد دوم: ۱۵۴۰).

در اصطلاح دفاع عبارت است از تدابیری که برای مقاومت در مقابل حملات سیاسی، نظامی، اقتصادی، اجتماعی، روانی و فناوری توسط یک یا چند کشور مؤتلفه اتخاذ می‌شود (نوروزی، ۱۳۷۸: ۱۴۱). از این منظر، دفاع به انواع مختلفی تقسیم شده است، مثل: دفاع ملی، دفاع راهبردی، دفاع جمعی و دفاع مشروع که هر کدام در جایگاه خود قابل بحث است. در این مقاله از دفاع، یک مفهوم خاص را با عنوان دفاع مقدس توضیح می‌دهیم.

- دفاع مقدس یک اضافه وصفی است که به جنگ تحمیلی عراق علیه ایران اطلاق شده است. این عبارت بارها در بیانات امام خمینی (ره) بنا به مناسبت‌هایی ذکر شده است و از جنگ هشت ساله به عنوان دفاع مقدس یاد کرده‌اند. لذا بیش از هر توضیح دیگری بهتر است در تعریف این مفهوم از بیانات ایشان استفاده شود که از مجموعه آنها می‌توان دفاع مقدس را به صورت زیر بیان کرد: دفاع مقدس یعنی یاری دین خدا، دفاع از اسلام و آبروی آن، دفاع از کشور اسلامی و آبروی آن؛ یعنی پیروی از اولیای عظیم الشان برای

۱. برای مطالعه بیشتر به فصل دوم منبع زیر مراجعه شود: محمدجواد سبحانی فر و دیگران، اندیشه‌های دفاعی فرمانده معظم کل قوا با نگرشی بر مکتب دفاعی اسلام، ۱۳۹۰: ۱۵۸-۸۹، تهران: دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (ع).

رسیدن به هدف‌های اعلای قرآنی و جان و مال را داوطلبانه فدا کردن در ادای وظیفه الهی.

برای استناد تعریف ارائه شده، چند فراز از بیانات امام خمینی (ره) را در زیر می آوریم:
ما می خواهیم دفاع بکنیم، ما دفاع مقدس می خواهیم بکنیم، یعنی ما می خواهیم از آبروی اسلام، از آبروی کشور اسلامی دفاع بکنیم. این یک دفاع است که عقل و اسلام هر دو با آن موافق‌اند (صحیفه امام، جلد ۱۹).

ملت بزرگ ایران به پیروی از اولیای عظیم الشان، این دفاع مقدس را آغاز کرده و در انجام آن و رسیدن به هدف‌های اعلای قرآنی، جان و مال را داوطلبانه فدا کرده و آنچه وظیفه الهی بوده به‌طور شایسته انجام داده است (همان: ۶۴/۱۲/۳).

هفته جنگ امسال حال و هوای دیگری دارد. پس از سال‌ها دفاع مقدس، یاری دین خدا صورت دیگری به خود گرفته است (همان: ۶۷/۷/۱).

پیشینه

در مورد موضوع مقاله حاضر که پیروز بودن جمهوری اسلامی ایران در جنگ تحمیلی به‌طور مستند مورد استدلال قرار گرفته و عوامل پیروزی هم به بحث و بررسی گذاشته شده، اثر تألیفی خاصی مشاهده نشده است، ولی در عموم نوشته‌های مرتبط با دفاع مقدس، به ویژه در آثاری که جنبه تحلیلی دارند، گاهی به پیروز بودن جمهوری اسلامی ایران در جنگ تحمیلی، گاهی به ناکام ماندن رژیم عراق در آن، گاهی به قوت‌های جمهوری اسلامی ایران در طول جنگ، گاهی به عدم دسترسی عراق به اهداف پیش‌بینی شده خود و... پرداخته شده است. در بعضی از نوشته‌ها دلایل پیروزی با عوامل پیروزی یکی تلقی شده و این دو در دل هم مورد بررسی قرار گرفته است. در بعضی از آنها با عنوان دلایل پیروزی به عوامل آن و در بعضی دیگر با عنوان عوامل پیروزی به دلایل آن هم اشاره شده است. در زیر برای نمونه به مواردی از آثار مرتبط اشاره می‌شود:

- سردار حسین علایی در یک مقاله عمومی با عنوان «دلایل پیروزی ایران در جنگ» که در تاریخ ۱۳۸۹/۹/۱۴ در سایت پژوهشگاه دفاع مقدس قرار داده شده است، می‌نویسد:
دلایلی که صدام را در این جنگ ویرانگر ناکام گذاشت و موجب شد تا او به اهداف

اعلام شده خود نرسد را می توان به این شرح ذکر کرد: ۱. وجود رهبری بی بدیل حضرت امام خمینی (ره)؛ ۲. پشتیبانی عظیم توده مردم؛ ۳- وجود رزمندگان با ایمان؛ ۴. وجود یک فرماندهی خلاق و باتدبیر؛ ۵. عده و عده ساختار و سازمان مناسب؛ ۶. ابتکار عمل، خلاقیت و تدبیر مناسب. در این بررسی درباره هر یک از موارد ذکر شده توضیحاتی نیز داده شده است.

- امیر ناصر آراسته هم طی مقاله‌ای با نام «چرا خود را پیروز جنگ می دانیم؟» که در سایت تبیان قرار دارد، دفاع مقدس را با توجه به موضوع‌های مختلفی، از جمله اهداف صدام، و اهداف دفاعی جمهوری اسلامی ایران، از نظر تحلیل مرحله‌ای مورد بررسی قرار داده و در هر یک از آنها پیروزی جمهوری اسلامی ایران و ناکامی صدام را یادآوری کرده است. او به‌طور کلی، رهبری پیامبرگونه حضرت امام خمینی (ره)، انگیزه و میل ملی برای دفاع براساس اعتقادات دینی، وجود ارتش و تشکیل سپاه و بسیج را از عوامل اصلی پیروزی دانسته است.

- پژوهشکده تحقیقات اسلامی در کتاب دو جلدی ارزشمندی با عنوان *عوامل معنوی و فرهنگی دفاع مقدس*، پیروزی ایران در جنگ را مفروض گرفته و به‌طور مفصل نقش تعیین کننده عوامل معنوی و فرهنگی در دفاع مقدس را مورد بررسی عالمانه قرار داده است. می توان گفت این اثر تاکنون بی رقیبی مانده است.

- نویسندگان کتاب درسی آشنایی با مبانی دفاع مقدس برای دانشگاه‌ها با عنوان «آشنایی با علوم و معارف دفاع مقدس»، فصل پانزدهم این کتاب را به دلایل و عوامل پیروزی جمهوری اسلامی ایران در دفاع مقدس اختصاص داده‌اند و چهار دلیل را برای پیروز بودن ایران برشمرده و در دو صفحه توضیح داده‌اند. همچنین پنج عامل را برای پیروزی ایران در جنگ تحمیلی با عناوین زیر احصا کرده و توضیح داده‌اند: ۱. رهبری و مدیریت حضرت امام خمینی (ره) در هشت سال دفاع مقدس؛ ۲. پشتیبانی مردم از دفاع مقدس؛ ۳. ابتکار و خلاقیت‌ها؛ ۴. وحدت و همبستگی ملی؛ ۵. شیوه و سبک مدیریت جبهه.

- آقای دکتر اسماعیل منصور لاریجانی در کتاب *آشنایی با دفاع مقدس* که به‌عنوان اولین کتاب درسی توسط پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس در سال ۱۳۸۸ چاپ و منتشر

شد، در فصل هشتم با عنوان «پیامدها و دستاوردهای سیاسی، فرهنگی و اقتصادی دفاع مقدس»، ۴۷ مورد از دستاوردهای دفاع مقدس را در بیش از ۵۰ صفحه توضیح داده است که بعضی از آنها به دلایل، بعضی از آنها به عوامل پیروزی و بیشتر آنها هم به دستاوردها اشاره می‌کنند.

بررسی شرایط حاکم بر دو کشور ایران و عراق در قبل از آغاز جنگ تحمیلی

جنگ تحمیلی از جنبه‌های مختلف ویژگی‌های منحصر به فردی داشته است. یکی نابرابری فاحش در موازنه دو طرف درگیر بوده که مقایسه تطبیقی آن در آستانه تهاجم سراسری رژیم بعثی عراق علیه جمهوری اسلامی ایران، می‌تواند بیانگر واقعی این نابرابری باشد که به لحاظ تغییر غیرقابل انکار این موازنه در جریان دفاع مقدس که خود دلیلی بر تفوق رزمندگان اسلام در سایه مقاومت‌های پیروزمندانه در دفاع مقدس است، به‌طور مختصر بیان می‌شود:

۱. ایران در طول یک سال و نیم قبل از آغاز جنگ، درگیر مشکلات پیش آمده از سوی گروهک‌ها و جریان‌های ضد انقلاب، و مشغول ایجاد بسترهای قانونی برای تشکیل نظام جمهوری اسلامی پس از فروپاشی رژیم شاهنشاهی بود و در نتیجه دچار اختلاف نظرها و چالش‌های سیاسی به منظور روی کار آوردن دولت دائمی شد. در حالی که در عراق حزب بعث با قدرت کامل مخالفان را سرکوب می‌کرد و زمام امور کشور را در اختیار داشت.

۲. ایران دچار تروریسم از سوی گروه‌هایی نظیر فرقان و منافقان و نیز درگیری‌های مسلحانه در برخی از استان‌ها شده بود. هم‌زمان درگیر هجوم سراسری رژیم بعث عراق نیز شد، در حالی که رئیس‌جمهور عراق تصفیه در درون حزب بعث را آغاز و مخالفان درون کشور را به شدت سرکوب کرد تا پس از آغاز جنگ هیچ‌گونه نگرانی از اوضاع سیاسی داخل کشور نداشته باشد.

۳. روابط خارجی ایران دچار تحول اساسی شد و بسیاری از کشورهای دوست به دولت‌های متخاصم و یا دولت‌های غیردوست تبدیل شدند؛ در حالی که رژیم بعثی پیمان دوستی و همکاری نظامی با اتحاد جماهیر شوروی سابق داشت و با کشورهای عضو بلوک شرق

مناسبات خوبی برقرار کرده بود. همچنین دولت عراق در حال نزدیک شدن به امریکا و برخی از کشورهای اروپایی مثل فرانسه، آلمان و ایتالیا و فاصله گرفتن از سوریه به دلیل رقابت‌های حزبی بود.

۴. امنیت داخلی ایران در اولویت برنامه‌های دولت قرار داشت و ایجاد یک دولت با ثبات و نهادهای قانونی مردمی نیز مهم‌ترین دغدغه مسئولان کشور بود. در حالی که عراق دارای ثبات سیاسی، ساختار یک‌پارچه و قدرت متمرکز، استبدادی، دیکتاتوری، با حاکمیت امنیتی و پلیسی در کشور و بدون نگرانی از یک تهدید خارجی بود.

۵. از نظر ساختاری، ایران قبل از آغاز جنگ، فاقد نهادهایی مانند شورای عالی امنیت ملی بود که بتواند به‌طور منظم مسائل مربوط به تهدیدات نظامی و امنیتی علیه کشور را بررسی و ارزیابی کند، مورد مطالعه قرار دهد و بحران‌های امنیتی و دفاعی را مدیریت و کنترل کند. تهاجم نظامی ارتش عراق زمانی آغاز شد که ایران برای ورود به یک جنگ تمام‌عیار آمادگی نداشت.

۶. با توجه به اینکه اکثریت قریب به اتفاق جمعیت ایران را شیعیان تشکیل می‌دهند و از طرفی، حزب بعث دارای اندیشه‌ای ضد شیعی و ضد ایرانی بوده لذا سعی می‌کرد جمهوری اسلامی ایران را تهدید جدی معرفی کند و به دنبال برتری جویی و تلاش برای توسعه قدرت عراق در جهان عرب بود.

در نهایت می‌توان گفت ایران در شرایط قبل از آغاز جنگ، از نظر نظامی در وضعیت نابسامان، از نظر سیاسی متشتت و دچار چنددستگی و اختلافات داخلی، از نظر اقتصادی در حال آشفتگی و از نظر بین‌المللی نیز در شرایط نسبتاً منزوی به سر می‌برد. اما رژیم عراق در آستانه جنگ تحمیلی، دارای ثبات سیاسی، ساختار یک‌پارچه و قدرت متمرکز، استبدادی، دیکتاتوری، با حاکمیت امنیتی و پلیسی در کشور و بدون نگرانی از یک تهدید خارجی بود (مراد پیری و شربتی، ۱۳۹۱: ۵۹-۵۰).

بیانیه ۱۹۷۵ الجزایر و حل اختلافات مرزی بین ایران و عراق

بیانیه ۱۹۷۵ الجزایر فصل‌الخطاب همه مناقشات و اختلافات مرزی بین ایران و عراق تلقی و به‌عنوان

یک سند رسمی بین‌المللی ثبت و شناخته می‌شد اما لغو یک طرفه و پاره کردن آن توسط صدام که بهانه حمله ناجوانمردانه نظامی به ایران شد و پذیرش این عهدنامه توسط رژیم عراق در خاتمه جنگ و ثبت مجدد آن در سازمان ملل متحد، می‌تواند بیانگر پیروزی جمهوری اسلامی ایران باشد. لذا به ذکر بندهای چهارگانه آن می‌پردازیم. البته این بیانیه چندین الحاقیه و توافق‌نامه نیز در خصوص مسائل مرزی دارد که به علت رعایت اختصار از بیان آنها صرف نظر شده، فقط بخشی از آن آورده می‌شود: با رعایت اصول احترام به تمامیت ارضی، تجاوزناپذیری مرزها و عدم دخالت در امور داخلی، طرفین تصمیم گرفتند:

۱. مرزهای زمینی خود را براساس پروتکل قسطنطنیه مورخ ۱۹۱۳ و صورت‌جلسه‌های کمیسیون تعیین مرز مورخ ۱۹۱۴ تعیین کنند؛
۲. مرزهای آبی خود را براساس خط تالوگ تعیین نمایند؛
۳. با این کار دو کشور امنیت و اعتماد متقابل را در امتداد مرزهای مشترک خویش برقرار خواهند ساخت. طرفین بدین‌سان متعهد می‌شوند که در مرزهای خود یک کنترل دقیق و مؤثر به منظور قطع هرگونه رخنه و نفوذ - که جنبه خرابکارانه از هر سو داشته باشد - اعمال کنند؛
۴. دو طرف توافق کرده‌اند که مقررات فوق، عواملی تجزیه‌ناپذیر از یک راه‌حل کلی بوده و در نتیجه، بدیهی است که نقض هر یک از مفاد فوق مغایر روحیه توافق الجزیره است (روزنامه اطلاعات: ۱۳۵۳/۱۲/۱۷).

این قرارداد در دبیرخانه سازمان ملل متحد به شماره‌های ۱۴۹۰۳ - ۱۴۹۰۷ به ثبت رسید و رسمیت یافت. به این ترتیب، ماهیت روابط ایران و عراق براساس عهدنامه ۱۹۷۵ و پروتکل‌ها و موافقت‌نامه‌های آن، براساس حسن هم‌جواری و رفع هرگونه اختلاف از طریق مسالمت‌آمیز، پی‌ریزی شد (جعفری ولدانی، ۱۳۷۱: ۴۰۴).

اهداف رژیم بعثی عراق از تهاجم سراسری علیه جمهوری اسلامی ایران

رژیم بعثی عراق با همه علل و عواملی که اقدام به تهاجم نظامی علیه جمهوری اسلامی ایران کرد، در پی دستیابی به اهدافی بود که بتواند تحت پوشش آن علل و با بهره‌گیری از آن عوامل، به آنها

- دست یابد که به طور کلی می‌توان در موارد زیر جمع‌بندی کرد. (بیان این مسئله از آن جهت قابل توجه است که در خاتمه جنگ، رژیم عراق به هیچ یک از اهداف مورد نظر خود نرسید و این هم دلیل دیگری بر پیروزی جمهوری اسلامی ایران در دفاع مقدس است).
۱. سرنگون کردن نظام نوپای جمهوری اسلامی ایران (به علت هراس رژیم بعث عراق از رخنه و تأثیرگذاری پیام انقلاب اسلامی در عراق)؛
  ۲. تجزیه استان خوزستان و الحاق آن به عراق؛
  ۳. خروج از تنگنای ژئوپولیتیک عراق با تصرف سواحل شمالی خلیج فارس؛
  ۴. حاکمیت مطلق بر آبراه اروندر رود و لغو قرارداد ۱۹۷۵ الجزایر؛
  ۵. کسب رهبری جهان عرب؛
  ۶. استرداد جزایر سه گانه ایرانی ابوموسی، تنب بزرگ و تنب کوچک (مرادپیری و شریتی، ۱۳۹۱: ۷۰-۷۲).

تهاجم سراسری رژیم بعثی عراق به جمهوری اسلامی ایران

رژیم بعثی عراق با زمینه‌سازی و آمادگی قبلی «رأس ساعت ۱۲ با ۱۹۲ فروند هواپیمای جنگنده نیروی هوایی» (سامرای، ۱۳۹۰: ۶۵) تهاجم سراسری را علیه جمهوری اسلامی ایران آغاز کرده و ۱۹ شهر، از جمله: تهران، تبریز، شیراز، اصفهان، دزفول، همدان، بوشهر، کرمانشاه، سنندج، ارومیه و... را مورد هدف حمله هوایی قرار داد و هم‌زمان، شهرهای مرزی را هم زیر حملات آتش توپخانه گرفت و نیروی زمینی عراق در تمام طول مرز با استعداد سه سپاه وارد خاک ایران شد. با توجه به شرایط متفاوت مناطق در طول مرز به لحاظ تجانس و همگونی‌ها، اهداف مورد نظر رژیم بعثی در تهاجم سراسری و نوع اقدامات جمهوری اسلامی ایران در دفع تجاوز، سه جبهه قابل تفکیک است که به شرح زیر به تفکیک اهداف رژیم بعثی در هر یک از آنها، در جدول زیر آورده شده است.

جبهه	جبهه جنوبی از فاو تا جنگوله ۴۷۴ کیلومتر	جبهه میانی از جنگوله تا باویسی ۵۱۸ کیلومتر	جبهه شمالی از باویسی تا دالامپرداغ ۶۱۶ کیلومتر
اهداف	<p>۱. کنترل کامل اروندرود و تصرف خرمشهر و آبادان.</p> <p>۲. دسترسی به سواحل شمال غربی خلیج فارس با تصرف بنادر امام و ماهشهر.</p> <p>۳. تصرف منابع مهم نفت و گاز با هدف تضعیف و نابودی اقتصاد جمهوری اسلامی ایران</p> <p>۴. تصرف استان خوزستان و الحاق آن به عراق.</p> <p>۵. تحمیل اراده سیاسی به جمهوری اسلامی ایران و یا سرنگونی آن.</p>	<p>۱. با تصرف شهرهای مرزی (قصر شیرین، نفت شهر، سومار و مهران) و سپس سر پل زهاب و گیلان غرب به منظور خوراک تبلیغاتی و آواره کردن مردم با هدف ایجاد مشکل برای جمهوری اسلامی ایران.</p> <p>۲. تصرف عوارض حساس ارتفاعات زاگرس برای ایجاد پدافند مطمئن و ایجاد یک فضای امن برای شهرهای عراق، به ویژه شهر بغداد.</p>	<p>۱. کنترل معابر و محورهای وصولی مناطق مرزی.</p> <p>۲. تقویت و پشتیبانی نظامی و مالی از گروهک‌های تروریستی و ضد انقلاب علیه جمهوری اسلامی ایران و زمینه‌سازی برای تجزیه کردستان.</p> <p>۳. برقراری امنیت و حفظ نقاط حساس و حیاتی کردستان عراق و قطع ارتباط جمهوری اسلامی ایران با گروه‌های معارض عراقی.</p> <p>۴. پشتیبانی از نیروهای خودی در جبهه جنوبی با درگیر کردن بخشی از توان جمهوری اسلامی ایران</p>

مردمی (۱۳۹۱)، جزوه درسی

تهاجم سراسری رژیم عراق علیه جمهوری اسلامی ایران در شرایطی که ایران به دلیل وضعیت انقلابی هیچ گونه آمادگی برای یک جنگ تمام عیار خارجی نداشت، موجب شد که ارتش عراق با زیر آتش سنگین گرفتن مناطق مرزی، وارد خاک جمهوری اسلامی ایران شود و اقدام به پیش روی کند که گاه شمار اشغال شهرها و مناطقی از خاک ایران توسط دشمن بیانگر این امر است که از ۱۳۵۹/۶/۳۱ تا ۱۳۵۹/۱۰/۲۷ اتفاق افتاد. بیان این امر از آنجا اهمیت دارد که در خاتمه دفاع مقدس هیچ نقطه‌ای از کشور ما در اشغال عراق باقی نماند که این خود دلیلی بر پیروزی جمهوری اسلامی ایران در دفاع مقدس است.

شهرها و مناطق اشغال شده توسط دشمن در دو ماه اولیه تهاجم نظامی ارتش بعث عراق

- ۱۳۵۹/۷/۱: اشغال سومار؛
- ۱۳۵۹/۷/۲: اشغال نفت شهر و مهران و نیز نفوذ دشمن به سرپل ذهاب و عقب نشینی از آن؛
- ۱۳۵۹/۷/۳- اشغال موسیان ۴/۷/۵۹- اشغال بستان؛
- ۱۳۵۹/۷/۵: اشغال قصر شیرین، پیش روی تا پل نادری و اشغال منطقه غرب دزفول، تپه‌های رادار، جاده دهلران- دزفول و نفوذ دشمن به گیلان غرب؛
- ۱۳۵۹/۷/۶: اشغال سوسنگرد و عقب رانده شدن از گیلان غرب؛
- ۱۳۵۹/۷/۸: پیش روی دشمن تا ۱۵ کیلومتری اهواز و اشغال منطقه غرب کارون، جفیر، کرخه، پادگان حمید، جاده خرمشهر- اهواز و جاده اهواز- حمیدیه؛
- ۱۳۵۹/۷/۹: نزدیک تر شدن دشمن به اهواز؛
- ۱۳۵۹/۷/۱۰: آزادسازی بستان و سوسنگرد از اشغال دشمن؛
- ۱۳۵۹/۷/۱۸: نفوذ دشمن به دهلران و عقب نشینی از آن؛
- ۱۳۵۹/۷/۱۹: عبور دشمن از کارون، اشغال جاده آبادان- اهواز، تکمیل محاصره خرمشهر و آغاز محاصره آبادان؛
- ۱۳۵۹/۷/۲۳: اشغال جاده آبادان- ماهشهر و تنگ تر شدن حلقه محاصره آبادان؛
- ۱۳۵۹/۸/۴: دست رسی دشمن به مسجد جامع خرمشهر و اشغال آن شهر؛
- ۱۳۵۹/۸/۸: نفوذ دشمن به جزیره آبادان
- ۱۳۵۹/۸/۹: عقب راندن دشمن از جزیره آبادان؛
- ۱۳۵۹/۸/۲۴: نفوذ مجدد دشمن به سوسنگرد و محاصره آن؛
- ۱۳۵۹/۸/۲۶: آزادسازی مجدد سوسنگرد؛
- ۱۳۵۹/۹/۲۷: تصرف ارتفاعات غرب مریوان؛
- ۱۳۵۹/۱۰/۲۶: اشغال نوسود؛
- ۱۲۵۹/۱۰/۲۷: اشغال هویزه (سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، ۱۳۸۱، تلخیص).

راهبردهای جمهوری اسلامی ایران در دفاع مقدس

رژیم بعثی عراق با ارزیابی توان نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران و با اقدامات پیش‌بینی شده تهاجم سراسری خود را با راهبرد «جنگ پرشدت و با سرعت» آغاز کرد. با توجه به شرایط حاکم در ایران، متأسفانه امکان ایجاد بازدارندگی اولیه در برابر این تهاجم فراهم نشد و دشمن در چند روز اولیه در داخل خاک ایران پیش‌روی کرد؛ ولی با حضور مؤثر نیروهای مردمی در شهرها و بعضی از مناطق مرزی با روحیه انقلابی و اتخاذ راهبرد دفاع و مقاومت، عملیات سراسری ارتش عراق با ناهماهنگی مواجه شد و دشمن در راهبرد جنگ پرشدت و با سرعت ناکام ماند و نتوانست به اهداف و برآوردهای خود دست یابد. لذا مجبور به توقف شد و تن به شرایط پدافندی داد. بعد از تثبیت و متوقف کردن دشمن، جمهوری اسلامی ایران با اتخاذ راهبرد آزادسازی مناطق اشغالی، متجاوز را به عقب نشینی وادار کرد و قریب به اتفاق مناطق اشغالی را پس گرفت و در پی آن با اتخاذ استراتژی «تعقیب متجاوز»، رژیم بعثی عراق را کاملاً با شکست مواجه کرد و جنگ را با پیروزی سرفرازانه به پایان رساند (ولایتی، ۱۳۷۶، برداشت).

البته تداوم جنگ بعد از خرداد سال ۱۳۶۱ و آزادسازی خرمشهر که به منظور استیفای حقوق خود (ایران) مبنی بر شناخته شدن آغازگر جنگ و تأمین غرامت انجام گرفت، دلایل خاص خود را داشت و اینکه همواره در آن ابتکار عمل و برتری نظامی با رزمندگان اسلام بوده، می‌تواند دلیل دیگری بر پیروزی جمهوری اسلامی ایران باشد. به این سبب عمده‌ترین دلایلی را که موجب تداوم جنگ شد و ضرورت تعقیب متجاوز را ایجاد می‌کرد، ذکر می‌کنیم.

دلایل اتخاذ راهبرد تعقیب متجاوز (ادامه جنگ بعد از آزادسازی خرمشهر)

۱. بخش‌هایی از مناطق مرزی در طلائییه، کوشک و شلمچه و نیز بعضی از ارتفاعات مهم مرزی (در مجموع حدود ۲۰۰۰ کیلومتر مربع) در تصرف و اشغال رژیم بعثی عراق باقی مانده بود. شهرهای آبادان و خرمشهر در دید و تیررس دشمن قرار داشت.
۲. رژیم بعثی عراق که عهدنامه ۱۹۷۵ را به‌طور یک طرفه لغو کرده بود، نمی‌پذیرفت.

۳. مطالبات به حق جمهوری اسلامی ایران از جمله معرفی آغازگر جنگ، اخذ غرامت جنگی تأمین نشده و بلا تکلیف بود.
۴. هیچ گونه پیشنهاد مشخص و قانع کننده‌ای برای صلح وجود نداشت.
۵. وضعیت نه جنگ و نه صلح نامناسب بود و باید به صلحی پایدار نایل می شدیم.
۶. هیچ گونه اعتمادی به رفتار صدام حسین وجود نداشت و احتمال می رفت که ارتش عراق بازسازی شود و مجدداً دست به تجاوز بزند.
۷. جمهوری اسلامی ایران دارای برتری نظامی بود و از سوی مردم و رزمندگان حمایت همه جانبه می شد. همچنین کشور به موضع دفاعی مناسب و مطمئنی نیاز داشت.
۸. با توجه به شرایط اجتماعی و روحیه بالای دفاعی، مردم مسلمان ایران انتظار تنبیه و تعقیب متجاوز را داشتند (سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، ۱۳۸۴: تلخیص).

دلایل پذیرش قطعنامه ۵۹۸ از سوی جمهوری اسلامی ایران

- قطعنامه ۵۹۸ که در تاریخ ۱۳۶۶/۴/۲۷ توسط شورای امنیت سازمان ملل متحد تصویب شد، براساس اسناد موجود، از سوی جمهوری اسلامی ایران، برخلاف قطعنامه‌های قبلی، مثبت تلقی شد. بر آن اساس، ایران ضمن اهتمام به حفظ برتری نظامی در جبهه‌ها نظرات خود را اعلام و اصلاح آنها را شرط قبول آن قرار داد (منصوری لاریجانی، ۱۳۸۸: ۴۸-۴۳).
- ولی تلاش برای ممانعت از پیروزی سیاسی جمهوری اسلامی ایران بر پایه نظامی از سوی نظام سلطه، موجب فشارهای گوناگون و همه جانبه‌ای بر ایران شد و حمایت‌های بی دریغ و چندین ساله استکبار جهانی از رژیم عراق در حال به نتیجه رسیدن بود (دفتر حقوقی وزارت امور خارجه، ۱۳۶۱: ۱۷۲)؛ طوری که از یک سو:
۱. با کمک‌های مالی و انتقال فناوری پیشرفته و مشارکت دولت‌های غربی در ساخت سلاح‌های کشتار جمعی، ارتش عراق را در حال تبدیل شدن به قدرت فرا منطقه‌ای قرار داده بود؛
  ۲. قدرت فرماندهی ارتش عراق با برخوردار شدن از اطلاعات ماهواره‌ای و جاسوسی غرب در تجزیه و تحلیل قوای نظامی ایران به مراتب افزایش یافته بود؛
  ۳. رهبری مستبدانه عراق از طریق تسلیح طبقات مختلف مردم و قرار دادن اجباری آنها در اختیار

سازمان‌های ارتش در آستانه به دست گرفتن ابتکار عمل بود.

و از سوی دیگر:

۱. از طریق تشدید تحریم‌ها و مسدود کردن هرگونه معامله آزاد تجهیزات نظامی و پیش گرفتن جنگ نفت علیه ایران، توان اقتصادی و نظامی ایران به حداقل رسیده بود؛
۲. با اعزام ناوگان‌های جنگی و نظامی به خلیج فارس و ایجاد تنش و درگیری از سوی استکبار، ایران با مشکلات شدیدی مواجه شده بود؛
۳. نوعی اجماع جهانی علیه جمهوری اسلامی ایران شکل می‌گرفت که هرگونه اقدام علیه جمهوری اسلامی ایران را موجه جلوه می‌داد که نمونه‌هایی از آن را در تهدیدکننده بودن تهاجمات جدید عراق، کشتار حجاج ایرانی، قتل عام مردم حلبچه و سردشت، شدت گرفتن حملات موشکی به مناطق مسکونی، حمله موشکی به هواپیمای مسافربری جمهوری اسلامی ایران و... می‌توان یاد کرد (سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، ۱۳۸۱: تلخیص).

جمع‌بندی از دلایل پیروزی جمهوری اسلامی ایران در دفاع مقدس

با توجه به آنچه در مباحث گذشته بیان شد، در خصوص دلایل پیروز بودن جمهوری اسلامی ایران در هشت سال دفاع مقدس، به طور کلی می‌توان موارد زیر را احصا کرد:

الف) تمام سرزمین‌های اشغال‌شده توسط رژیم بعثی عراق، بازپس گرفته و همه آنها آزاد شد؛

ب) مرزهای ایران مجدداً تثبیت شد، عهدنامه ۱۹۷۵ الجزایر دوباره تأیید و در سازمان ملل مجدداً ثبت شد؛

ج) استقلال جمهوری اسلامی ایران حفظ و تثبیت شد؛
د) در طول حدود شش سال و نیم از هشت سال دفاع مقدس برتری نظامی با جمهوری اسلامی ایران بود؛

ه) جنگ در پیروزی‌های نظامی و سیاسی ایران و از موضع قدرت خاتمه یافت (درودیان، ۱۳۷۸: تلخیص).

دوره هشت ساله جنگ تحمیلی یکی از مقاطع فراموش‌نشده و بی‌نظیر در تاریخ ایران بوده، و دارای اهمیت بسیاری است. مردم مسلمان ایران در شرایطی که تازه با نهضت اسلامی خود

توانسته بود نظام شاهنشاهی و وابسته به اجانب را سرنگون کند و هنوز ساختارهای لازم را برای نظام جدید فراهم نیاورده بود و به شدت زیر فشارهای تبلیغات خصمانه برخی از قدرت‌های بزرگ قرار گرفته بود و آشوب‌های داخلی در بعضی از نقاط کشور با تحریک مستقیم یا غیر مستقیم آنها به جریان افتاده بود، دچار تهاجم نظامی ارتش عراق شد. در همان حال، کشور، با ترورهای منافقان و اختلافات سیاسی در سطح مقامات بالا از جمله ریاست جمهوری مواجه شد. ولی در طرف دیگر، کشور عراق از همه امکانات لازم برای شروع یک جنگ تمام عیار برخوردار بود، مشکل مالی نداشت، حمایت تسلیحاتی می‌شد و تبلیغات جهانی هم به نفع آن بود. در چنین وضعیتی، ایران توانست به مقابله با قوای متجاوز عراق پردازد و همه سرزمین‌های اشغالی خود را با انجام عملیات نظامی باز پس گیرد و برای اولین بار حتی یک وجب از خاک کشور هم در تصرف ارتش متجاوز باقی نماند (علایی، ۱۳۸۸: ۹).

مقاومت دلیرانه و ایثارگرانه ملت مسلمان ایران در برابر تجاوز و تهاجم سراسری رژیم بعثی عراق موجب تحولات بسیاری شد که هر کدام از آنها در جای خود ارزش و اهمیت قابل توجهی داشته است و در قالب دستاوردهای دفاع مقدس به صورت تفکیکی در حوزه داخلی و خارجی در عرصه‌های مختلف سیاسی - امنیتی، نظامی، فرهنگی - اجتماعی، اقتصادی، علمی و فناوری قابل طرح است که به علت رعایت اختصار، از توضیح آنها صرف نظر می‌شود؛ اما همه آنها بیانگر پیروزی جمهوری اسلامی ایران در دفاع مقدس است.

وفیق السامرای در خاطرات خود به این واقعیت اشاره می‌کند و می‌گوید: صدام قصد داشت آنچه در معاهده ۱۹۷۵ الجزایر بخشیده بود، به ویژه نیمی از اروندرود را باز پس ستاند و رژیم جدید ایران را سرنگون کرده، یک پارچگی کشور ایران را متلاشی سازد. ولی در همه این کارها با شکستی آشکار مواجه شد (سامرای، ۱۳۹۰: ۱۳۸).

در دفاع مقدس همه کارکردهای مثبتی که برای جنگ‌ها (در کنار جنبه‌های منفی آن) برشمرده‌اند، محقق شد. دفاع در جنگ تحمیلی موجب تثبیت و استحکام نظام جمهوری اسلامی ایران شد، به عاملی برای همبستگی و وحدت اقشار مختلف مردم تبدیل شد، موجب کاهش و تخفیف تشنجات داخلی در کشور شد، تحول ویژه‌ای در مسائل اجتماعی به وجود آورد، ارزش‌های والا به ظهور و بروز رسید، زمینه خلاقیت‌ها و نوآوری‌ها را پدید آورد، عزت و شرف و

سربلندی کشور اسلامی را احیا کرد و حقانیت جمهوری اسلامی ایران را به اثبات رساند. بیانات امام خمینی (ره) نیز حاکی از این است که دفاع مقدس با همه سختی هایش، نعمت الهی برای ملت و کشور ما بوده، خود بیانگر پیروزی است:

ما در جنگ برای یک لحظه هم نادم و پشیمان از عملکرد خود نیستیم.
هر روز ما در جنگ برکتی داشته‌ایم که در همه صحنه‌ها از آن بهره‌جسته‌ایم.
ما انقلابمان را در جنگ به جهان صادر کرده‌ایم.
ما در جنگ پرده از چهره تزویر جهان‌خواران کنار زده‌ایم.
ما در جنگ دوستان و دشمنانمان را شناخته‌ایم.
ما در جنگ ابهت دو ابر قدرت غرب و شرق را شکستیم.
ما در جنگ ریشه‌های انقلاب پربار اسلامی‌مان را محکم کردیم.
ما در جنگ حس برادری و وطن‌دوستی را در نهاد یکایک مردم بارور کردیم.
راستی مگر فراموش کرده‌ایم که ما برای ادای تکلیف جنگیده‌ایم و نتیجه فرع آن بوده است؟ (صحیفه امام، ۱۳۶۲، جلد ۲۱: ۲۸۳-۲۸۴).

فرازی از بیانات مقام معظم رهبری در تاریخ ۱۳۷۹/۰۷/۰۶ هم شاهد زنده و دلیل بسیار محکمی بر این مسئله می‌تواند باشد. ایشان در دیدار با متولیان فرهنگ و هنر دفاع مقدس فرمودند: ما در این ماجرای هشت ساله، یک پیروزی مطلق به دست آوردیم. ما که جنگ را شروع نکرده بودیم که بگوییم فلان‌جا را می‌خواستیم بگیریم، نتوانستیم، پس ناکام شدیم، قضیه این نبود. قضیه این بود که دشمنی به ما حمله کرده بود و می‌خواست بخشی از خاک ما را بگیرد. همه دنیا هم به او کمک کردند، ما هم مردانه ایستادیم، ناکام شد و بینی‌اش به خاک مالیده شد و برگشت. پیروزی از این بالاتر؟ (مقام معظم رهبری، ۷۹/۰۷/۰۶)

نگاهی گذرا به دستاوردهای دفاع مقدس هم این امر را تأیید می‌کند که جمهوری اسلامی ایران در این جنگ کاملاً پیروز بوده است، از جمله اینکه:

۱. رژیم بعثی عراق به هیچ یک از اهداف خود از تهاجم سراسری نرسید (سامرای، ۱۳۹۰: ۱۳۸)؛
۲. تمامی مناطق اشغالی از متجاوز پس گرفته شد و هیچ نقطه‌ای از کشور جمهوری اسلامی ایران در اشغال عراق باقی نماند؛

۳. مفاد عهدنامه ۱۹۷۵ الجزایر مجدداً تأیید شد و مبنای مرز آبی ایران و عراق در اروندرود قرار گرفت؛

۴. رژیم بعثی عراق به‌عنوان متجاوز و آغازکننده جنگ معرفی و عراق ملزم به پرداخت غرامت جنگی به ایران شد؛

۵. استقلال جمهوری اسلامی ایران حفظ و مرزهای بین‌المللی آن تثبیت شد؛

۶- جمهوری اسلامی ایران از موضع قدرت وارد مذاکره شد؛

۷. عراق به کشوری با ۱۰۰ میلیارد دلار [بدهی] تبدیل شد (سامرایی، ۱۳۹۰: ۱۳۸ و ۱۳۹).

عوامل پیروزی جمهوری اسلامی ایران در دفاع مقدس

واقعیت‌های موجود در جریان هشت سال دفاع مقدس نشان می‌دهد عواملی که موجب پیروزی انقلاب اسلامی در بیست و دوم بهمن ۱۳۵۷ شد، همان عواملی است که سبب پیروزی جمهوری اسلامی ایران در دفاع مقدس شده مهم‌ترین و اصلی‌ترین آنها را در سه عامل زیر می‌توان خلاصه کرد:

۱. اعتقادی و دینی بودن دفاع مقدس و الگو گرفتن از مکتب تشیع

دفاع مقدس ماهیت دینی- مذهبی و ایدئولوژیک داشت و از همان آغاز تهاجم نظامی دشمن، خود را نشان داد. مردم مسلمان ایران با بهره‌گیری از سرچشمه زلال معرفت و از گنجینه عظیم ارزش‌ها و معارف دینی که در مکتب تشیع نهفته است و در انقلاب اسلامی به خودآگاهی از آن رسیده بودند، برای حفظ انقلاب اسلامی به صحنه آمدند و با این باور که در جبهه حق قرار دارند و جبهه باطل درصدد از میان برداشتن و شکست دادن انقلاب است و تهاجم نظامی رژیم بعثی عراق آخرین حربه استکبار برای رسیدن به این هدف شوم است، با قدرت ایمان به خدا و باور قلبی به یاری از طرف او و توکل بر او، به دفاع از میهن اسلامی برخاستند. در حقیقت، این روح حاکم بر کشور، مردم، جبهه‌ها و رزمندگان ما بود که در یک تحول الهی به وقوع پیوسته بود.

حضور داوطلبانه و عاشقانه جوانان کشور و مردم مناطق و شهرهای مرزی، در کنار نیروهای نظامی با انگیزه‌های دینی و اعتقادی و مقاومت دلیرانه، شجاعانه و ایثارگرانه و عاشورایی آنها در

برابر تهاجم نظامی دشمن، محاسبات عاملان جنگ را بر هم زد و در روند آن هم رزمندگان با الهام از آموزه‌های مکتبی و با اتکا به باورهای دینی که در عمق وجود آنها ریشه داشت و انگیزه‌های آنها را شکل می‌داد و به وظایف، مسئولیت‌ها و همه اقدامات آنها تقدس می‌بخشید و تحمل هرگونه سختی جنگ و شدت ناراحتی‌های ناشی از آن را هموار می‌کرد، دفاع مقدس را عملی کردند که تمام مقاطع آن مملو از ارزش‌های برخاسته از اعتقادات دینی و خدا باوری بوده است. اعتقادات قلبی قوت و نیرومندی به آنها می‌بخشید و با شجاعت تمام به نبرد با دشمن می‌پرداختند و با روحیه فوق‌العاده قوی و انگیزه جهاد در راه خدا به ایثار و فداکاری قیام می‌کردند و تا پای جان در برابر متجاوز دفاع کرد، استقامت می‌کردند. با امید به یاری خدا، یأس و ناامیدی و شکست و ناکامی در اراده مستحکم آنها راه نمی‌یافت و در همه حالات خودشان را پیروز می‌دانستند و از این رو میدان جنگ برای آنها عبادتگاه تلقی می‌شد. چند مورد از بیانات امام خمینی(ره) را که جلوه‌هایی از روحیات رزمندگان را نشان می‌دهد، برای نمونه در زیر ذکر می‌کنیم:

- ایمان است که در جبهه‌ها این عزیزان ما در جنگ تا حد شهادت حاضر هستند (امام خمینی(ره)، ج ۱۶: ۲۷۵)؛
- شما در عبادت خدا هستید در سنگرها که هستید. عبادتگاه شماست سنگرها (امام خمینی(ره)، ج ۱۴: ۲۲۷)؛
- عزیزی که سنگرهای جنگ را به محراب مسجد و معراج الی الله تبدیل کردند (امام خمینی(ره)، ج ۱۶: ۱۳۶)؛
- افتخار بر رزمندگانی که جبهه‌های نبرد را با مناجات خویش و راز و نیاز با محبوب خود عطر آگین نموده‌اند (امام خمینی(ره)، ج ۱۵: ۲۳۶)؛
- شما در راه خدا دارید جنگ می‌کنید و این علامت ایمان شماست (امام خمینی(ره)، ج ۱۵: ۲۴۲)؛
- آنچه برای این جانب غرور انگیز و افتخار آفرین است، روحیه بزرگ و قلوب سرشار از ایمان و اخلاص و روح شهادت‌طلبی این عزیزان است (امام خمینی(ره)، ج ۱۵: ۲۳۵)؛
- در جبهه‌ها در حالی که جنگ می‌کنند تکبیر می‌گویند، نماز می‌خوانند و در شب مناجات

با خدا می‌کنند (امام خمینی (ره)، ج ۱۷: ۲۱۴)؛

- فریادشان به الله اکبر بلند است و حمله می‌کنند (در جست‌وجوی راه از کلام امام (ره)، دفتر دوم: ۲۶۱).

در دفاع مقدس همه مفاهیم نظامی از نمادها، سمبل‌ها و ارزش‌های دینی و اعتقادی الهام می‌گرفت، عملیاتی می‌شد و عمومیت پیدا می‌کرد. از اسم شب تا اسامی تقسیمات نظامی و یگان‌ها، ها، از رمز عملیات‌ها تا نام آنها، از نام مقرها تا عنوان سلاح‌ها، از تابلو نوشته‌ها در مسیر تردد تا پیشانی‌بندها، از نوشته‌های روی لباس رزمندگان تا وصیت‌نامه‌ها همه و همه مملو از بار ارزشی و ملهم از آموزه‌های دینی و اعتقادی بود. شعارها، نوحه‌ها، عزاداری‌ها، سینه‌زنی‌ها همه آکنده از رنگ و بوی معنویت و الگو گرفته از عاشورا و مشی ائمه (ع) و اهل بیت نبی مکرم اسلام (ص) بود که به حماسه و اسطوره مبدل می‌گشت. همه رزمندگان از صدر تا ذیل همه چیز خود را در طبق اخلاص نهاده بودند و در کمال تواضع و فروتنی پای فرمان امام جان‌فشانی می‌کردند. از ریاست‌خواهی، شهرت‌طلبی و امتیازجویی گریزان بودند و در گمنامی، آرزوی شهادت در راه خدا می‌کردند.

۲. نوع رهبری و فرماندهی در دفاع مقدس

رهبری حکیمانه امام خمینی (ره) و فرماندهی دفاع مقدس توسط ایشان، همان طور که انقلاب اسلامی را رهبری کردند و به پیروزی رساندند، دفاع مقدس را هم به پیروزی رسانید. قرار گرفتن شخصی روحانی، مجتهد، مرجع تقلید و ولی فقیه در رأس فرماندهی جنگ، که بنا به فرمایش مقام معظم رهبری: غیر از پیامبران، فرمانده کل قوای عارف، حکیم، عاشق و الهی در دنیا (امام خامنه‌ای، ۱۳۷۵: ۳۳) نمی‌توان سراغ گرفت، به امور در تبعیت از ایشان وجهه شرعی بخشید و قدرت بسیج مردمی و عمومی را متجلی کرد و دورنگری و ژرف‌اندیشی ایشان را که در فاصله بعد از پیروزی انقلاب اسلامی تا آغاز جنگ تحمیلی نسبت به امر بسیج عمومی و اجتماعی داشتند، نمایان کرد. با حمایت از ارتش در برابر توطئه شعار انحلال ارتش، آن را بازسازی روحی کرد و به آن هویت مردمی و انقلابی بخشید و با تعیین ۲۹ فروردین به عنوان روز ارتش و اعلام آن در فروردین ۱۳۵۸، شخصیت ارتش را در راستای نگرش مثبت مردم بازآفرینی کرد. در دوم

اردیبهشت ۱۳۵۸ موجودیت سپاه پاسداران انقلاب اسلامی را که به صورت خودجوش توسط انقلابیون مؤمن شکل گرفته بود، اعلام کرد. امام(ره) در پنجم آذر ۱۳۵۸، ارتش بیست میلیونی و دستور تشکیل بسیج را صادر کرد. در دومین روز تهاجم سراسری رژیم بعث عراق با صدور پیامی خط‌مشی‌های اساسی را برای دفاع و مقاومت ترسیم کرد. با اعلام پشتیبانی مجدد از ارتش و نیروهای مسلح، وظایف آنها را با محول کردن امور جنگ به شورای فرماندهی تعیین کرد و با قید حرمت عقلی و شرعی، نسبت به تضعیف آنها هشدار داد. تکلیف رسانه‌ها را روشن کرد. به مخالفان تذکر اکید و شدید داد و همه را به وحدت دعوت کرد (صحیفه نور، ۱۳۶۲، جلد ۱۳: ۹۴).

امام خمینی(ره) اقدامات و تدابیر صحیح و مؤثری را در تقویت، استحکام و پویایی نیروهای مسلح به عمل آورد. با روشن‌بینی و اشراف کامل نسبت به مسائل منطقه‌ای و بین‌المللی، موضع‌گیری و هدایتگری‌های فعال و خلاقانه را پیش گرفت، با قدرت کامل ابتکار را در پشتیبانی و تدارک رزمندگان به دست گرفت و با نفوذ معنوی و مقتدرانه بر دل نیروهای رزمنده و مردم جامعه، حس وفاداری، اطاعت‌پذیری و فداکاری ملت مسلمان ایران را در امور جنگ و دفاع برانگیخت.

- در یک جمع‌بندی می‌توان نقش رهبری و فرماندهی حکیمانه امام خمینی(ره) را به‌عنوان یکی از عوامل تعیین‌کننده پیروزی در دفاع مقدس، در موارد زیر خلاصه کرد:
۱. آگاهی دادن به مردم و آماده کردن آنها برای دفاع و ربط دادن تهاجم عراق به امریکا و استکبار جهانی و دشمنان اسلام؛
  ۲. پیوند زدن دفاع و مقاومت در برابر تهاجم عراق به دفاع از دین، عزت و شرف انسانی و تقدس بخشیدن به آن؛
  ۳. تقویت روحی و آرامش دادن به مردم و تحقیر و ناچیز نشان دادن دشمن؛
  ۴. تکلیف نمودن و وظیفه خواندن دفاع در برابر متجاوز و عمومیت دادن به جنگ و قرار دادن آن در رأس امور و وارد کردن همه نظام به دفاع مقدس؛
  ۵. هویت بخشیدن، تقویت روحی و حمایت‌های همه‌جانبه از نیروهای مسلح و نیروهای رزمنده؛
  ۶. ایجاد وحدت، همدلی و هماهنگی میان نیروهای رزمنده و مردم با حذف عوامل اختلاف‌آفرین

- و تشنج‌زا و حاکمیت دادن به تفکر انقلابی و بسیجی؛
۷. ایجاد خودباوری، خود اتکایی و اراده، عزم ملی و هویت دینی.
- برای نمونه مواردی از بیانات امام خمینی (ره) را که می‌تواند شاهدی بر مسائل ذکر شده باشد، در زیر می‌آوریم:
- در هر نقطه که هستید مردم را برای جنگ و درگیری با امریکا و اذتاب خونخوارش چون عراق آماده کنید که جنگ، جنگ است و عزت و شرف میهن و دین ما در گرو همین مبارزات است... امروز روز اتحاد و یگانگی است (صحیفه نور، ۱۳۶۲، جلد ۱۳: ۹۸)؛
  - امریکا عراق را وادار کرده است خون جوانان ما را بریزد... امروز دست امریکا از آستین دولت عراق بیرون آمده است (صحیفه نور، ۱۳۶۲، ج ۱۳: ۸۴-۸۳)؛
  - این صدام حسین است که به واسطه تحریک امریکا به ما تجاوز کرده است (صحیفه نور، ۱۳۶۲: ۱۰۲)؛
  - صدام حسین به حسب حکم شرعی کافر است و این طرفدار کفار است (صحیفه نور، ۱۳۶۲: ۹۱)؛
  - قیام این (صدام) نسبت به ایران، قیام کافر بر مسلم است و قیام لشکر کفر بر لشکر اسلام است (صحیفه نور، ۱۳۶۲: ۹۳)؛
  - این یک دزدی آمده است یک سنگی انداخته و فرار کرده رفته است سر جایش (همان: ۹۱)؛
  - باید ... حال تهاجمی بگیرند ... محکم باشید آقا، جوان‌های ما محکم بایستند (صحیفه نور، ۱۳۶۲: ۱۶۱-۱۶۰)؛
  - شما برای حفظ اسلام دارید جنگ می‌کنید و او (صدام) برای نابودی اسلام (صحیفه نور، ۱۳۶۲، ج ۱۳: ۱۰۹)؛
  - ما هدفمان این است که تکلیفمان را عمل بکنیم، تکلیف ما این است که از اسلام صیانت کنیم و حفظ کنیم اسلام را کشته بشویم تکلیف را عمل کردیم، بکشیم هم تکلیف را عمل کردیم (صحیفه نور، ۱۳۶۲).

۳. گستره مردمی، اتحاد ملت و شمول جمعیتی در دفاع مقدس

همگانی شدن، شمول جمعیتی، گستره جغرافیایی و آرمانی دفاع مقدس همان گونه که در پیروزی انقلاب اسلامی نقش اساسی داشته و به عنوان یکی از ویژگی‌های منحصر به فرد انقلاب بوده است، در پیروزی دفاع مقدس نیز ظهور و بروز داشته است. فرمان بسیج که توسط امام خمینی (ره) داده شده بود، با شروع جنگ تحمیلی و در روند آن، به واقع محقق شد و شکل عملی و واقعی به خود گرفت. همه اقشار ملت را به صحنه مقابله با دشمن آورد. کارگر و کارمند، شهری و روستایی، معلم و دانش آموز، طلبه و دانشجوی، زن و مرد، پیر و جوان همه و همه را در کنار هم و در بطن دفاع مقدس و در اختیار و در کنار سپاه و سایر نیروهای مسلح قرار داد. حضور مسئولان طراز اول کشور، روحانیون بزرگ و علمای شناخته شده دینی در کنار رزمندگان در خطوط مقدم جبهه و رهبری حکیمانه امام خمینی (ره)، تفکر انقلابی و بعد آرمانی به آن بخشید و مبارزه مردمی و شهادت طلبانه‌ای با تمام ایثارگری را نمایان کرد. در این زمینه نیز مواردی از بیانات امام خمینی (ره) را برای نمونه در زیر می آوریم:

- انسجامی که امروز بین ملت دلیر، ارتش و سپاه شجاع دیده می شود، در تاریخ ایران و

جهان بی سابقه است (صحیفه نور، ۱۳۶۲، ج ۱۳: ۹۸).

- این تحولی که پیدا شد در ملت، یک تحول الهی بود (صحیفه نور، ۱۳۶۲: ۱۰۱).

- این یک قدرت الهی بود که ملت ما داشت و الان هم بحمدالله دارد (صحیفه نور، ۱۳۶۲).

- یک همچو ملتی که آرزوی شهادت می کند، این ملت دیگر خوف ندارد (صحیفه نور،

۱۳۶۲: ۱۰۲).

- با تمام قدرت، بیست سال هم این جنگ طول بکشد، ما ایستاده ایم (صحیفه نور، ۱۳۶۲:

۱۴۸).

گفتنی است عوامل دیگری هم که در پیروزی دفاع مقدس نقش داشته اند، مثل: برنامه ریزی و طراحی های صحیح و استفاده بهینه از ظرفیت های موجود ملی، شناسایی و کسب اطلاع دقیق از دشمن و بکار بردن تجربیات گذشته، داشتن روحیه انقلابی و انگیزه قوی دینی و شهادت طلبی، به کار بردن ابتکارات و نوآوری ها با حضور گسترده و استفاده از ظرفیت نیروهای بسیجی و داوطلب، کاهش اختلافات و تنش های سیاسی در کشور و افزایش همکاری ها و همدلی ها و در

نهایت، رهبری حکیمانه امام خمینی (ره) و فرماندهی دفاع مقدس (مراد پیری و شریتی، ۱۳۹۱: ۱۱۹-۱۲۰ و ۱۹۸-۲۰۴) که باز، برگشتشان به همان سه عامل ذکر شده است.

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

همه قرائن و شواهد موجود در بطن حوادث جنگ تحمیلی و وقایع بعد از آن، حاکی از این است که رژیم عراق که جنگ را بر جمهوری اسلامی ایران تحمیل کرد، طرف مغلوب جنگ است؛ زیرا اولاً، به هیچ‌یک از اهداف پیش‌بینی شده جاه‌طلبانه‌اش از تهاجم نظامی علیه جمهوری اسلامی ایران نرسید؛ ثانیاً، در طول جنگ به رغم همه حمایت‌های استکبار جهانی و جیره‌خواران آن، شکست‌های سخت و سنگین نظامی را از سوی رزمندگان اسلام متحمل شد؛ ثالثاً، متجاوز شناخته و ادار به پرداخت غرامت جنگی شد؛ رابعاً، با وجود برخورداری از درآمدهای نفتی و کشاورزی زیاد، به کشوری با ۱۰۰ میلیارد دلار بدهی تبدیل شد.

بنابراین جمهوری اسلامی ایران را که ملت مسلمان آن شجاعانه در برابر تجاوز نظامی دفاع کردند که موجب حفظ تمامیت [ارضی] کشور شد، به یقین باید طرف پیروز جنگ تحمیلی دانست. بی‌تردید، این پیروزی را باید در سایه عواملی جست‌وجو کرد که انقلاب اسلامی را با سرنگون کردن نظام شاهنشاهی - که متکی به استکبار غرب و تا دندان مسلح بود - به پیروزی رسانید که اصلی‌ترین و اساسی‌ترین آنها عبارت‌اند از: ۱. اعتقادی و دینی بودن دفاع مقدس و الگو گرفتن از مکتب تشیع؛ ۲. نوع رهبری و فرماندهی دفاع مقدس؛ ۳. گستره مردمی، شمول جمعیتی و آرمانی بودن دفاع مقدس.

پیشنهادها

۱. برای مواجهه با هر مسئله خطیر و عبور پیروزمندانه از آن در تداوم انقلاب اسلامی، سه عامل ذکر شده در این تحقیق مورد توجه قرار گیرد؛
۲. در تجزیه و تحلیل ماهیت دفاع مقدس لازم است ماهیت انقلاب اسلامی مد نظر قرار گیرد و با عنایت به آن، مسائل مرتبط با دفاع مقدس بررسی شود؛
۳. برای حفظ دستاوردهای دفاع مقدس، به ابعاد پیروزی جمهوری اسلامی در آن، مبسوط‌تر، مستندتر و مستدل‌تر پرداخته شود.

منابع

۱. قرآن کریم، چاپ علمی، ترجمه الهی قمشه‌ای.
۲. امام خمینی (۱۳۷۰)؛ صحیفه نور، مجلدی بیست و یک گانه، تهران: وزارت ارشاد.
۳. امام خامنه‌ای (۱۳۷۵)؛ حدیث ولایت (مجموعه رهنمودهای مقام معظم رهبری)، ج اول، تهران: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی.
۴. تقی زاده اکبری، علی و دیگران (۱۳۸۷)؛ عوامل فرهنگی و معنوی دفاع مقدس، پژوهشکده تحقیقات اسلامی، ج ۱، قم: زمزم هدایت.
۵. جعفری ولدانی (۱۳۷۱)؛ کانون بحران در خلیج فارس، چاپ اول، تهران: مؤسسه کیهان.
۶. درودیان، محمد (۱۳۷۸)؛ سیری در جنگ ایران و عراق، ج ۵ (پایان جنگ)، چاپ چهارم، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه.
۷. درودیان، محمد (۱۳۷۶)؛ سیری در جنگ ایران و عراق، ج ۱، (آغاز تا پایان)، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه.
۸. درویشی سه تلانی، فرهاد (۱۳۷۸)؛ ریشه‌های تهاجم، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ.
۹. دفتر حقوقی وزارت امور خارجه (۱۳۶۱)؛ تحلیلی بر جنگ تحمیلی عراق علیه جمهوری اسلامی ایران، ج ۱، چاپ اول، تهران: وزارت امور خارجه، دفتر حقوقی.
۱۰. روزنامه اطلاعات، ۱۳۵۳/۱۲/۱۷.
۱۱. سر لشکر عراقی السامرایی، وفیق (۱۳۹۰)؛ ویرانی دروازه شرقی، ترجمه عدنان قارونی، چاپ ششم، تهران: مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس.
۱۲. سبحانی فر، محمدجواد و دیگران (۱۳۹۰)؛ اندیشه‌های دفاعی فرمانده معظم کل قوا با نگرشی بر مکتب دفاعی اسلام، تهران: دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (ع).
۱۳. سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ (۱۳۸۱)؛ کارنامه نبردهای زمینی (اطلس راهنما شماره ۵)، تهران: سپیده احرار.
۱۴. سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ (۱۳۸۴)؛ تعقیب متجاوز، تهران: سپیده احرار.

۱۵. علایی، حسین (۱۳۸۸)؛ تاریخ تحلیلی جنگ ایران و عراق، تهران: دانشگاه.
۱۶. ولایتی، علی اکبر (۱۳۷۶)؛ تاریخ سیاسی جنگ تحمیلی عراق علیه جمهوری اسلامی ایران، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۱۷. محمدحسینی، مسعود (۱۳۹۱)؛ مرزهای ایران، چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (ع).
۱۸. مراد پیری، هادی و شربتی، مجتبی (۱۳۹۱)؛ آشنایی با علوم و معارف دفاع مقدس، ویراست دوم، تهران: سمت.
۱۹. مردمی، ابوالقاسم (۱۳۹۰)؛ آشنایی با دفاع مقدس (جزوه جمع‌بندی شده).
۲۰. معین، محمد (۱۲۶۴)؛ فرهنگ فارسی، چاپ هفتم، تهران: امیرکبیر.
۲۱. منصوری لاریجانی، اسماعیل (۱۳۸۸)؛ آشنایی با دفاع مقدس، تهران: پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس.

22. www.dsrc.ir
23. Tebyan.net

